

Софийски университет „Св. Климент Охридски”

Философски факултет
Катедра „Социология”

Георги Кирилов Медаров

ОТ ЛИБЕРАЛИЗЪМ КЪМ АВТОРИТАРИЗЪМ
Българският случай след 1989 г.

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователно-научната степен
„Доктор”

3.1. Социология, антропология и науки за културата
(Социология. Обща Социология)

Научен ръководител:
Проф. д-р Лиляна Деянова

София
2017

Дисертационният труд се състои от въведение, шест глави и заключение.
Общият му обем е 420 страници. В библиографията са посочени 694

източника на български и английски език. Приложени са 12 фигури.
Публикациите по темата са седем (две на английски и пет на български).

Съдържание	
Съдържание на дисертационното изследване	4
Предмет и актуалност на изследването	7
Цели, задачи и методология	8
Структура на дисертационното изследване	15
Основни заключения, приноси и насоки за бъдеща изследователска работа	28
Публикации по темата на дисертационното изследване	32
Цитирана литература в автореферата	34

Съдържание на дисертационното изследване

Въведение.....5

Глава I. Поставяне на проблема.....19

От либерализъм към авторитаризъм след 1989 г.....20

Цели, задачи, допускания и граници на изследването.....28

Предмет на изследването: авторитаризмът след социализма.....36

Критическа теория на идеологията и дискурсивен анализ.....46

Дефиниране на либерализма, демокрацията и авторитаризма.....71

Глава II. Парадоксите на либералния враг.....85

Ограниченията в патологизирането на крайнодесния авторитаризъм в Европа.....86

Демокрацията и „социалната база“ на авторитаризма.....94

Политическата продуктивност на деполитизацията на авторитаризма.....99

Тълпата, Ориентът и масовото потребление.....101

Парадоксите на либералния враг през 1990-те.....114

„Вечното завръщане“ на 1989 г.....116

„Врагът“, политическата идентификация и (не)стабилността на границите между либерализъм и авторитаризъм.....120

Въобразяването на реформите.....122

Радикално-демократични, популистки и илберални представи за промените през 1989 г. 127

Либерализацията на медиите и популизма.....132

Либералното представителство на демократичните нагласи.....134

Битки за миналото.....148

Изключващи националистически дискурси.....152

Либерализмът като изключение.....157

Негласуването и производството на представи за либералния враг.....162

Глава III. „Общността на свободните“ срещу „тоталитарната тълпа“.....165

Авторитарната личност в популярната култура.....167

Авторитарната личност и масовата психология на фашизма.....171

Бележка за критическата теория на тълпата.....181

Густав льо Бон и забравената история на класическия либерализъм.....183

Общността на свободните и расовото управление.....187

Границите на либералните представи за фашизма.....196

Чий тоталитаризъм?.....203

Тоталитарният ислям, фанатизмът и утопията.....209

Комунизмът е зло: тоталитарното минало в България след 1989 г.....214

Ограниченията и продуктивността на репресивната хипотеза.....218

Изследване на „неминалото“.....220

Младите и комунизма.....220

В търсене на научната истина.....222

Оспорвания на „нормализацията“.....	223
Плаващият нормативизъм в тотализирането на разказа.....	226
Тоталитарна парадигма или тоталитарна нагласа.....	229
Подривната Истина за комунизма.....	233
Глава IV. Изплъзващата се транзитология: (не)очакваните трансформации на демократизационната експертиза.....	237
Експертиза, неутралност и критика.....	239
Ограниченията и ефикасността на периодизацията	242
Три критики на транзитологическата експертиза.....	244
<i>Към една критическа теория на експертизата: непредвидените политически ефекти на експертизата.....</i>	<i>251</i>
<i>„Преходът“ от експертните към всекидневните значения.....</i>	<i>255</i>
Глава V. Задкулисието на прехода: социални условия за и политически ефекти от конспиративните разкази	265
Обръщания на обръщанията: криволичещият път на разказите за монтирания преход.....	267
Разновидности в конспиративните разкази.....	270
Политикономия на конспирацията.....	275
Универсалната форма на заговора: микроупотреби и макроефекти.....	281
Задкулисието зад задкулисието.....	282
Истински и неистински конспирации.....	285
Вторият план в медиите.....	287
Демоните на прехода: от политикономия към призракология.....	291
Към една критическа теория на конспиративната теория.....	297
Как окултното поквари ‚Прехода‘: символна неефикасност или нов голям разказ.....	304
Постполитика, конспирация и криза на представителството.....	309
„Преход към какво?!...“: Протестите и кризата на представителната демокрация.....	311
Конспирацията в парламента.....	314
Глава VI. Популизъм и антипопулизъм: призрачния либерален враг в постдемократичната ситуация 321	321
Антипопулизъм и постдемокрация.....	324
Антипопулизмът след социализма.....	329
Дефиниции и типологии.....	335
Протести, популизъм, постдемокрация.....	342
Либералният консенсус и трансформациите на популизма.....	346
<i>Корупцията като плаващо означаващо.....</i>	<i>349</i>
<i>Разпадът на двуполюсния модел.....</i>	<i>350</i>
<i>Популизъм е да протестираш.....</i>	<i>354</i>
<i>Популизъм е да не протестираш.....</i>	<i>357</i>
Кога популизмът е приемлив от либерална гледна точка?.....	363
Последствията от сдвояването между популистки и либерални дискурси.....	367
Заклучение.....	369
Библиография.....	373

Предмет и актуалност на изследването

През 1989 г. върху Източна Европа са проектирани оптимистични надежди, че Старият и авторитарен режим ще бъде заместен от отворено и либерално-демократично управление. Близко три десетилетия по-късно още се говори за продължаващ *Преход*. Може би това говорене ще продължи поне колкото и социалистическия период, но за разлика от първите години след 1989 г. днес надеждите отсъстват. В определени ситуации изглежда, че старият авторитаризъм е заменен от нов, но наред с това формалните либерални управленски процедури са по местата си. Има свободни избори, свобода на печата, право на сдружаване и многопартийна система, но наред с това е разпространено и усещането за авторитарна недемократичност и задкулисност. Всичко това показва острата нужда от повече изследвания на отношенията и застъпванията между авторитаризма и либерализма.

Предмет на настоящата дисертация е артикулацията между авторитарни и либерални дискурси в България след 1989 г., но описаните процеси имат по-дълбоки залози. Българският случай ще бъде поставен в контекста на по-широките трансформации на либералното управление след края на Студената война. Правилното им схващане изисква вглеждане в конкретните социални механизми за локално производство на тактически застъпвания между авторитарни и либерални дискурси на микрополитическо ниво. Но също изисква и поставянето на въпроса за макрополитическите дедемократизационни ефекти от микрополитическите и тактически артикулации между авторитаризма и либерализма.

Актуалността на изследването произтича от засилващите се авторитарни тенденции в либералните управленски режими в цяла Европа. Тези тенденции се изразяват в: разпространените изключващи дискурси за ограничаване на права; участието на крайнодесни партии в редица коалиционни правителства; засилването на есенциалистки и културалистки представи за социалните конфликти (като сблъсък на цивилизации, религии и т.н.); постдемократичната трансформация на управлението и усещането за невъзможност у гражданите да изменят политиките чрез гласуване на избори; кризата на представителната демокрация; влиянието на антисистемни настроения и протестни

движения, които не приемат съществуващата демократична система за действителна; опасенията за разпад на ЕС, включително и под напора на референдума за излизане от ЕС на Великобритания; кризата на обществената сфера във всичките ѝ форми (в образованието, здравеопазването, медиите); засилването на демофобски и антидемократични дискурси, демонизиращи мнозинствата като ирационални и неспособни на самоуправление. Тези тенденции са видими и в България, където на последните парламентарни избори (през 2014 г.) гласуват под 50% от имащите право на глас. Крайнодесни партии участват в три правителства след 2009 г. Реч на омразата се използва и от някои депутати и министри. Но същевременно липсва сериозно разклащане на основните стълбове на либералното управление в икономическите му аспекти като фискалната дисциплина; съкращаването на социалните разходи; ниските преки данъци; приватизацията на обществения сектор; държавната подкрепа за развитието на благоприятен бизнес климат; свободата на движение на стоки и капитали; огъвкавяването на труда и др. Наред с това има дефицит на критически изследвания на артикулациите между авторитарни и либерални дискурсивни практики.

Цели, задачи и методология

Централният изследователски въпрос на настоящето изследване е: *Каква е най-уместната интерпретативна стратегия за научното разбиране на конкретните практически артикулации между авторитарни и либерални дискурси?* **Дисертационното изследване цели** да изнамери адекватен подход, способен да интерпретира конкретни привличания и отблъсквания между либерализма и авторитаризма след края на Студената война. **Непосредствените задачи** са изследвания на казуси на застъпвания между либерализма и авторитаризма в България след 1989 г. Тези казуси ще бъдат огледани в сравнителна перспектива с други контексти и случаи на артикулации между либерални и авторитарни дискурсивни елементи. Ролята на конкретните задачи е да отговорят на основния изследователски въпрос.

По-конкретно *анализирам казуси на застъпвания между либерални и авторитарни дискурси на нивото на употребите на ключови за либерализма*

означаващи в постсоциалистическа България. От една страна, това са означаващи като гражданско общество, пазар, демокрация, преход, а, от друга страна, означаващите, които бележат отрицанията на либерализма като авторитаризъм, конспирация, корупция, популизъм, тоталитаризъм и комунизъм. По-общата цел на изследването обаче е сглобяването и приложението на работещ подход за дискурсивен анализ, който може да функционира в потенциално различни ситуации.

Основната хипотеза на изследването е, че либерализмът и авторитаризмът не трябва да бъдат мислени като несъвместими по своята природа. **Разбирам авторитаризма, либерализма и демокрацията като исторически конкретни дискурсивни практики, а не като завършени идеологии.** Съчленяванията между либерални и авторитарни дискурси често се представят като неразбираеми емпирични отклонения от света на чистите идеи. **Дискурсивният подход, който прилагам,** от друга страна, **е базиран на теоретичен модел, притежаващ нужните методологически инструменти за анализ на социалната логика на практическите застъпвания между либерални и авторитарни елементи като моменти в споделени дискурсивни вериги.** Приложеният дискурсивен анализ *тръгва от критиката на разбирането за либерализма като абстрактна политическа идеология и предлага политическите идентичности да се схващат в термините на практически артикулации между хетерогенни дискурсивни елементи.* Интересува ме не същностната родствена връзка на нивото на абстрактното разбиране за политическа идеология, а практическите сближавания и артикулации между либерални и авторитарни дискурсивни практики в България след 1989 г.

Изследването представлява и критика на разпространени допускания, споделяни както от някои от защитниците на либералното управление, така и от част от най-яръстните му критици. Става дума за допускането за завършеност, извънисторичост и автономност на непротиворечива и кохерентна *система от идеи* под формата на либерална и/или неолиберална политическа идеология, съдържаща собствена логика, която формира социалната действителност отвън чрез своята реализация (успешна или не). **Основен мой аргумент** в тази посока е, че питането: „Има ли неолиберална политическа идеология в България?“ е погрешно още на нивото на своите предпоставки и води до непреодолими апории. Отрицателният (либерален) отговор приписва разочарованията си от настоящето на незавършената реализация на либералната

политическа идеология, а утвърдителният (антилиберален) ги обявява за пряк ефект от приложението на либерална политическа идеология. И двата отговора се основават на несъстоятелна епистемологическа дистинкция между метафизическата консистентност на идеите и земните им практически проявления. Дискурсивният подход, който прилагам, е способен да премине отвъд това противоречие. От това следва, че ме интересува *реално съществуващото либерално управление*.

Изместването на изследователския фокус към реално съществуващия либерализъм е отчетено чрез избрания от мен понятиен апарат, който винаги е емпирично-ориентиран. Независимо, че целта, мотивираща изследването, е сглобяването на работещ изследователски апарат, то това не е теория за самата теория, а е винаги-вече обърната към анализ на конкретни казуси. **Подходът трябва да си дава сметка за изместването на очакваното движение от авторитаризъм към либерализъм към действителното движение от либерализъм към авторитаризъм, но да държи напрежението между двете отворено.** Тази нагласа предполага, че настоящето изследване постоянно ще преплита емпирия и теория, и абстрактно и конкретно.

Теоретичните понятия, които използвам, не могат да предшестват анализирания предмет, а са в постоянен диалог с емпиричните източници и се изменят спрямо тях. Перспективата към отделните емпирични казуси се измества, което изисква и изместване на значенията на едни и същи категории. Този момент е централен за разбирането на понятието авторитаризъм, защото го ползвам от две перспективи – демократична и либерална. От една страна, авторитаризъм е либералното наименование на отрицанията на либерализма. Например популизмът може да се явява като авторитарен от либерална гледна точка, а за застъпвания между авторитаризъм и либерализъм може да се говори, когато популистки дискурсивни елементи се заемат от либерални дискурсивни вериги. Тук авторитаризмът е *практическо понятие*, което се извлича от либерални саморепрезентации, а застъпванията либерализъм-авторитаризъм са ефект от възприемането на дискурсивни елементи, които в друга ситуация са наричани (от либерална перспектива) авторитарни. От друга страна, като авторитарни обозначавам негативното и елитистко отношение към демокрацията. В някои антипопулистки либерални дискурси демокрацията се концептуализира като *тирания на мнозинството* или *тоталитарна демокрация*, а това понякога се прави от елитистки и/или демофобски

позиции. Като авторитарни обозначавам и определени политики, които са замислени като либерални, но ограничават правата на малцинства. Такъв пример е *Законът за забрана на носенето на облекло*, скриващо напълно или частично лицето на публични места от 2016 г. в България. В мотивациите към закона се говори за опазване на „свободата на личен избор на гражданите от женски пол“ чрез рестрикции на правото на жените да носят определени облекла, свързани с ,чужд‘ ислям (Народно събрание на Република България 2016а). В подобни случаи авторитаризмът вече е *теоретично понятие*, което е приписвано на либерални дискурси, които не го ползват да описват себе си, но могат да бъдат наречени авторитарни в смисъл на негативно настроени към демократичното управление (от името на народа и/или мнозинството) или в смисъл на това, че отнемат права на малцинствени идентичности. Тези уточнения са важни, за да се разбере, че е невъзможно да се закотви едно идеално съдържание на понятия като авторитаризъм, без това да изтрие значими емпирични специфики на предмета.

Материалистките ми предпоставки изискват ***единство между подход и приложение на подхода***, и съответно отхвърляне на самоцелното и спекулативно теоретизиране. Това не означава идеалните форми да се свеждат до вулгарно-реалистски съждения, т.е. че са огледално отражение или празна черупка, скриваща реалните интереси. Моите съображения не са отказ от абстрактните понятия, чрез които се схваща либерализма, като гражданско общество, пазар, правова държава, реформи, прозрачност и т.н., както и от категориите, чрез които се описват предполагаемите авторитарни отрицания на либерализма като тоталитаризъм, тълпа, популизъм, конспиративни нагласи, корупция и т.н. **Анализът ми тръгва точно от тези ключови либерални самоописания, но вече не като метафизични същности, налагани отгоре и свръхопределящи социалната действителност, а разбира абстрактните понятия като *въплъщаващи съвкупности от конкретни дискурсивни практики и отношения***. Антиесенциализмът, към който се стреми този анализ, означава същността на понятията да се извлича от техните исторически и практически употреби (т.е. да се разглеждат като *действителни абстракции*), а не е отричане на понятия като демокрация и либерализъм в името на радикалния емпиризъм. Нужно е значенията да се схващат като исторически наследени, а наследството като активно произвеждано от позицията на настоящето.

Предложеният аналитичен подход е основан на понятията на Есекската школа за дискурсивен анализ, разработен от Шантал Муф и Ернесто Лакло в средата на 1980-те (Mouffe and Laclau 1985). Този подход е способен да интерпретира теоретично множеството емпирични казуси на застъпвания на авторитарни и либерални дискурси в България след 1989 г., както и да обясни какви са ефектите от тези застъпвания върху демократичното управление, без да отхвърля емпиричния свят като отклонение от понятията на изследователите.

Изследователите от тази школа разглеждат политическите идентичности като дискурсивни вериги, в които практически се артикулират хетерогенни елементи (искания, групи, символи) **като моменти от обща еквивалентна верига**. Отделните елементи от дадена дискурсивна формация запазват хетерогенните си отношения (своята логика на различието) едни спрямо други. Те стават общи моменти, когато отделните елементи разпознаят (по логиката на еквивалента) своята граница (*конститутивно Външно*). Тази граница прониква до всеки отделен дискурсивен момент и така позволява на хетерогенните елементи да се разпознаят като част от една верига. Но самата граница няма фиксирано значение, тя придобива специфично значение за всеки момент от веригата, а общото остава на нивото на *името на границата*, т.е. границата функционира като *празно означаващо*. Чрез този подход лесно могат да се разберат условията за ефикасността на конкретни политически идентичности като протестни движения или партии. Най-различни социални групи могат да гледат на себе си като на част от обща политическа идентичност (например ,гражданското общество‘) в споделеното си отрицание на дадено празно означаващо (като ,олигархията‘). В общата опозиция срещу ,олигархията‘ могат да се разпознаят либерални експерти, за които ,олигархията‘ вреди на ефективното стопанско и институционално развитие на нацията; социалисти, за които ,олигархията‘ е другото име на капиталистическата класа; еколози, които виждат в ,олигархията‘ унищожителите на околната среда; държавни служители, които считат, че имат ниски доходи заради ,олигарсите‘; антикомунисти, които мислят, че ,олигарсите‘ са комунисти под прикритие или пък популисти, за които ,олигархията‘ е синоним на всички елити. Макар и тези групи да имат *най-разнородни представи за значението на празното означаващо* ,олигархия‘, в рамките на определена историческа ситуация могат да артикулират *обща* политическа идентичност. Такава идентичност може да се конструира

чрез разказ за ‚гражданското общество‘, което колективно казва ‚Долу олигархията!‘. От това разбиране за политическата идентификация се вижда, че в рамките на дадена дискурсивна верига могат да се артикулират едновременно либерални и авторитарни елементи. Срещу ‚олигархията‘ е възможно да се обяви и крайната десница, защото счита, че зад ‚олигарсите‘ стои ‚юдео-комунистически‘ и антибългарски заговор. В конкретната социална практика нещата са далеч по-сложни, защото в определени ситуации дискурсивни елементи, които са възприемани като либерални по принцип, могат да бъдат въвлечени в авторитарни и антидемократични дискурсивни вериги. Искането за ефективен икономически пазар би могло да се мобилизира срещу групи, които са представени за ‚непродуктивни‘ (например пенсионери) и да се превърне в искане за отнемане на техните социални и/или политически права. Допълнително затруднение произтича от това, че в социалната практика противоречиви дискурсивни вериги се опитват да *хегемонизират* употребите на едни и същи означаващи. В терминологията на Есекската школа този процес се нарича *превързване на празните означаващи в плаващи означаващи*.

Точно поради тези трудности е избран дискурсивен подход, който тръгва от анализ на конкретните материални практики. Този подход позволява теоретичното схващане на практическите артикулации между либерални и авторитарни дискурсивни елементи, без да ги разглежда като хибридни и/или патологични отхвърляния на ‚чистата политическа идеология‘, каквато би трябвало да бъде според абстрактните научни категории. Есекският дискурсивен подход позволява на настоящето дисертационно изследване да тръгне от реално съществуващите либерални дискурси. Така се избягват ограниченията в очакванията за свят на чистите политически идеи, от чиято оптика емпиричните застъпвания между либерализъм и авторитаризъм се явяват като отклонения. Същевременно това не означава, че предлагам радикален емпиризъм, отхвърлящ ролята на ключови за съвременното либерално въображение означаващи като *преход към либерална демокрация; гражданско общество; човешки права; реформи; пазар; прозрачност; доверие; правова държава*, както и категориите, обозначаващи представите за враговете на либерализма, от чието оттласкване се конструира еквивалентната логика на либералните политически идентичности, като *тоталитаризъм; авторитаризъм; тълпа; маса; популизъм и корупция*. Отличаващото в предложението тук метод е, че не тръгвам от допускането за предзададено *абстрактно* съдържание на означаващите, които

конструират либералните политически идентичности, а ги разглеждам като *действителна абстракция*. Извличам съдържанията (и техните политически ефекти) от социалното действие, т.е. от конкретните им употреби в отделни полета.

Този конкретен тип качествен метод (дискурсивен анализ в традицията на Ескеската школа) е допълнен с вторичен анализ на количествени социологически изследвания на общественото мнение, анализ на изборни резултати и други емпирични социологически изследвания. Употребявам също и контент анализ на партийни програми и медийни публикации, за да демонстрирам историческите измествания на представите за либералните реформи. Изследването не е представително, а се ограничава до набелязването на тенденции в множествените съчленявания между либерални и авторитарни дискурсивни практики. Представените тенденции не са единствените, които могат да се открият в полето, но са значими като симптом за общото състояние на демокрацията.

Дискурсивният метод е използван за анализ на следните емпирични източници: медийни публикации, парламентарни дебати, закони, експертни и научни изследвания върху ключови за изследването означаващи (преход, реформи, прозрачност, корупция, тоталитаризъм, тъпа, маса, комунизъм, конспиративни разкази, популизъм); представите за врага и за реформите в политически дискурси (партийни програми и политически изказвания) и в протестни дискурси (лозунги, искания, декларации, ангажирана публицистика). В изследването се възползвам и от интервютата, които бяха проведени в рамките на изследователски проект „Преходът: Гласове, образи, памет“ (2009-2013 г.) на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ под ръководството на Майя Грекова и Михаил Груев, в който имах удоволствието да участвам. 166 полуструктурирани интервюта (от различните модули на проекта) са публично достъпни на сайта (<http://www.prehodbg.com/>) и в голямата си част не са анонимни. Аз ги анонимизирам за целите на изследователската работа. Позовавам се на интервютата за анализ на отношенията между авторитарни и либерални дискурси във всекидневните представи. Интервютата са използвани само в тези си части, в които се тематизират прехода, представителната демокрация и конспиративните разкази.

Структура на дисертационното изследване

В тази част конкретизирам отделните задачи и изследователски въпроси по глави, давам кратко резюме на аргументите от всяка глава и кратък списък с основните емпирични източници.

В **Глава I. Постановяне на проблема** реконструирам ключовите понятия, предпоставки и залози на използвания подход. Тръгвам от общото повдигане на въпроса за изместването на историческото движение от *очакваното* (авторитаризъм → либерализъм) към *практическо случилото се* (либерализъм → авторитаризъм) след 1989 г. в България. В главата поставям **централния изследователски въпрос** на настоящето изследване – **как да интерпретираме конкретните практически артикулации между авторитарни и либерални дискурси**. Експлицирам по-задълбочено **целите, задачите, залозите и ограниченията** на изследването. **Основната хипотеза** е, че либерализмът и авторитаризмът не са несъвместими, а има много моменти на емпирична артикулация между тях в рамките на реалната историческа практика.

Тази хипотеза стъпва върху дискурсивното разбиране за политическите идентичности и се основава на подхода на Есекската дискурсивна школа. В първа глава изяснявам **целта** на изследването – намиране на подходящ методологически апарат, който да е способен да обхване социалната логика на тези застъпвания, без да ги стигматизира като патология, защото противоречат на очакванията на изследователите.

Приложеният дискурсивен подход позволява това, защото политическите идентичности се схващат в историческата им траектория и специфика, а не като априорни и предисторически същности, стоящи извън практиката. Идентичностите са разбирани, както споменах, в термините на артикулацията на хетерогенни елементи като моменти от обща *верига от еквиваленти*. Хетерогенните дискурсивни елементи запазват своето различие едни спрямо други (по *логиката на различieto*), а придобиват плътност в ‚общото‘ си отрицание (по *логиката на еквивалента*) на образа на техния собствен политически враг (*конститутивно Външно*). Този специфичен дискурсивен подход схваща идентичностите като практически отношения, а не като предопитни дадености. От това следва, че подходът трябва да е винаги-вече обърнат към интерпретацията на конкретни

дискурсивни практики. Чрез този подход не може да се разбере либерализма като такъв, защото се предполага, че няма политически идентичности извън конкретните им артикулации в един или друг специфичен социалноисторически контекст. Следователно по необходимост поставената изследователска цел може да се реализира само чрез конкретни задачи за емпиричен анализ на серии казуси, с каквито се занимавам в останалите глави.

В първа глава експлицирам и уместните методологически инструменти и конкретни понятия за дискурсивен анализ, които ще приложа. Съпоставям постмарксистката Есекска дискурсивна школа с други теоретични подходи към политическата идентификация. Започвам от съпоставката между дискурсивен подход и политологическото схващане за политическа идеология. В главата показвам каква е и критиката на постмарксисткия дискурсивен подход срещу разпространени употреби на понятието идеология. Освен това сравнявам постмарксисткия дискурсивен подход (на Есекската школа) с критическия дискурсивен анализ (напр. ван Дайк 2008) и показвам защо първият е по-адекватен за поставената от мен цел. В главата се занимавам също с някои критики срещу Есекската школа, за да покажа границите на подхода. Есекската дискурсивна школа разчита на психоаналитично разбиране за субекта, което ограничава възможностите за социологически анализ на конкретните механизми и мотивации, опосредяващи стабилизацията на една или друга дискурсивна верига. Тя също употребява някои бинарни опозиции (криза и стабилност, политика и администрация, илиберален популизъм и либерален антипопулизъм). Тези допускания, както ще покажа, пречат на социологическото обяснение на конкретните социални механизми за артикулация на либерални *политически* дискурси. От позицията на въпросните допускания не може да се обясни защо към либерални дискурсивни вериги се включват и авторитарни елементи. Превъзможването на тези ограничения изисква известни модификации на подхода, които представям в първа глава. Въвличам постмарксисткия дискурсивен подход на Есекската школа в диалог с понятия от Марксовата критика на политическата икономия, за да предложи възможно разрешаване на споменатите проблеми.

След като съм експлицирал основните си изследователски понятия, преминавам към дефиниране на централните категории, чрез които изследвам – либерализъм, авторитаризъм и демокрация. Дефиницията ми е историческа, т.е. показвам как значенията на въпросните категории се изменят във времето и спрямо контекста, те нямат собствено

значение преди практиката. Следователно историческата реконструкция на изместванията на значенията на либерализма и авторитаризма е съвместима с предложението антиесенциалистки дискурсивен подход. От централно значение за тази историческа реконструкция е разбирането, че либералните и демократичните дискурси наследяват различни исторически традиции и сдвояването им в общи либерално-демократични дискурсивни вериги не е нещо естествено, а винаги контекстуално и изпълнено с вътрешни напрежения. Тези напрежения се разиграват в конкретни конюнктури, но могат да се проследят, както показвам, чрез анализ и на класически теоретически и управленски либерални дискурси. В някои класически либерални представи демокрацията е разпознавана като отрицание на либерализма. Тези специфични казуси са от теоретичен интерес, защото представляват артикулация между либерални и авторитарни (в смисъл на недемократични) дискурси.

Историческите напрежения между либерализма и демокрацията са важни, за да се разберат конкретните им употреби в постсоциалистическа България. Но от това не следва, че в постсоциалистическа България пасивно се усвояват значения. В цялата дисертация разглеждам множество примери на ситуативни и специфични казуси на засичания, измествания и застъпвания в усвояванията на либерални и авторитарни дискурси в българския случай. По-конкретно ме интересуват специфични казуси на застъпване между либерални и авторитарни дискурсивни вериги, както и усвояванията на авторитарни елементи като моменти от либерални политически идентичности.

В Глава II. Парадоксите на либералния враг поставям следните **изследователски въпроси**: Как можем да разберем конкретните механизми за засилването на крайната десница в Европа през последните години, както и възприемането на крайнодесни дискурси от страна на т.нар. „традиционни“ партии? Какви са познавателните ограничения в патологизирането на авторитарните практики в Европа като антилиберални по своята природа? Какви са недостатъците в разглеждането на авторитаризма като патология и фундаментално отрицание на либерализма? Как се изменят исторически образите на авторитаризма и каква функция изпълняват? Как се конструират образите на авторитарните отрицания на либерализма през 1990-те в България? Какви са реторическите стратегии за конструиране на представи за либералните врагове в политическия живот след 1989 г. в България? Какви са отношенията между

конструиранията на политическите представи за съперничеството и производството на припокривания между либерални и авторитарни дискурси в България след 1989 г.?

Започвам глава II с емпиричен анализ на интерпретациите на крайната десница в Европа. Правя критика на отписването на крайнодесния авторитаризъм като изключение и патология, като разглеждам конкретни моменти на артикулиране между либерални и авторитарни дискурси в Европа след Студената война. Показвам също така как патологизиращите описания на европейските авторитаризми имат продуктивен ефект за стабилизирането на либералните идентификации. Те функционират и като конструирания на образи на авторитаризма като либералния враг, който закотвя либералните дискурсивни вериги. Конкретните образи на авторитаризма обаче се изменят исторически. В главата поставям въпросите за ключовите измествания на образите на авторитаризма, разбран като образа на либералния враг, чрез емпиричен анализ на българския случай след 1989 г. През 1990-те представите за политическото противопоставяне в България са опосредени от двуполюсния партиен модел, който поставя СДС срещу БСП. След разпада на двуполюсния модел през 2001 г. има тенденция към изместване на либералния враг към по-абстрактни и по-призрачни фигури като популизма, народа, носталгията, скритите сили, провалили прехода и др. Тези фигури са по-абстрактни, защото не сочат към конкретен политически субект (например партия), а към безплътни образи, които по-лесно се мобилизират за разнородни цели (превърщат се в *плаващи*).

Централният теоретичен аргумент във втората глава е, че стабилността на либералните дискурси изисква постоянното (въз)производство на представи за отрицанията на либерализма. Наричам тези представи *фигури на либералния враг*. Структурната необходимост за производството на фигури на либералния враг означава, че свеждането на либерализма до административна *логика на различието* (задоволяване на различни искания по различен начин) е погрешно. Такова свеждане има в традицията на Есекската школа, както показвам и в Глава I. Карл Шмит, който е едно от централните вдъхновения за Есекската дискурсивна школа, също представя либерализма като задължително неполитически, т.е. като неспособен да произведе колективна идентификация чрез разпознаването на споделен враг. В главата правя критика на това шмитианско допускане. Твърдя, че либералните *политически* идентичности също функционират като *артикулация на хетерогенни елементи като моменти от дискурсивни*

вериги от еквиваленти, обединени от своето конститутивно Външно, т.е. от образите на либералния враг. В някои конкретни ситуации има моменти на застъпвания между авторитарни и либерални дискурсивни елементи. Например популизмът често е мислен като авторитарно отрицание на либерализма, но в началото на 1990-те партийните елити (не само БСП) сдвояват исканията си за либерални реформи (като приватизация) с популистки обещания (като приватизация с масово участие или всеобщо социално благополучие като обещан резултат от приватизацията). Либералните дискурси през 1990-те се сдвояват и с популистки дискурси преди всичко поради дискурсивната си стратегия за конструиране на образите на политическия съперник. За това може да се говори за *парадокси на либералния враг*. Разглеждам по-прецизно тези парадокси в главата.

Основната част от Глава II представлява емпиричен анализ на производствата на фигури на либералния враг през 1990-те в България. Съпоставям тези образи с днешни разпространени конструирания на врага на либерализма в либералната преса. Централният емпиричен аргумент е, че още в началото на 1990-те исканията за либерални реформи се сдвояват с популистки и радикално-демократични очаквания за социалните резултатите от тях. Този процес води до негативно отношение към либералната демокрация, което е видимо и от драстичния спад на гласуването на избори. В някои либерални елитистки дискурси, от друга страна, се наблюдава разочарование от негативното отношение на мнозинствата към реално съществуващия либерализъм. Последното води до възход на либерални антипопулистки дискурси, които изразяват съмнение към способността на мнозинствата да се самоуправляват. Този процес се вижда и от изместването на образите на либералния враг от междупартийните противоречия (СДС срещу БСП) към либералното противопоставяне на по-абстрактни и безплътни фигури като *популистката заплаха, ирационалните тълпи* и др. Чрез антипопулистките представи се конструират идентичности, противопоставящи „общността на свободните“ на „тоталитарната тълпа“, с които се занимавам в Глава III.

Емпиричният корпус се състои от следните източници: партийни програми и дискурси в периода 1990-1994; дебатите на Кръглата маса; представите за политическите конфликти в развлекателни телевизионни предавания по националната телевизия; историографски изследвания на периода; вторичен анализ на изследвания върху партийна преса (*Дума и Демокрация*) и върху политическите дебати по-общо; публикации във в-к

Капитал (1994-1998 г.), в които се тематизират либералните реформи, “непопулярните мерки” и популизма; протестни дискурси и лозунги (основно от митинга на 14 ноември 1989 г.). Важно за мен е и социологическото изследване на колектива на Центъра за изследване на идеологиите при Философски факултет на Софийски университет под ръководството от Петър-Емил Митев (Митев 1994, 1999). Съпоставям либералните представи за врага от 1990-те с фигури на либералния враг в периода 2011-2016 г. в публикации на две (възприемани за) либерални медии – *Дойче веле* и *Клуб „Z“*. Допълвам тези качествени данни с вторичен анализ на количествени социологически проучвания на общественото мнение от 1990-те. Сравнявам измененията на общественото мнение в периода 1990-1997 г. с изследвания на общественото мнение през 2013 г., за да покажа някои устойчиви мотиви и някои разриви в обществените нагласи. В главата правя и анализ на спада на участието в парламентарните избори, проведени в периода 1990-2014 г. За да покажа изменението на либералните представи за реформите, предлагам и контент анализ на публикациите във в-к *Капитал* за периода 1994-2014, в които се говори за реформа. Това е важно, за да се разбере връзката между изместванията в разбиранията за либералните реформи и пренарежданията на дискурсивните артикулации между либерализъм и авторитаризъм в България.

В Глава III. „Общността на свободните“ срещу „тоталитарната тълпа“ поставям следните **изследователски въпроси**: Каква е генеалогията на днешните представи за масата и тълпата? Как психологическите понятия (на Густав льо Бон) за тълпата са обвързани с антитоталитарното и либерално политическо въображение? Каква е връзката между антипопулизма и антитоталитаризма? Какви са дискурсивните зависимости между производствата на фигури на тълпата и фигури на либералната общност? Застъпванията между психологията на тълпата и трансформациите на антитоталитарните дискурси през ХХ. в. ме интересуват от гледна точка на функционалността им за производството на либерални представи за врага. Но също така ме интересуват и забравените (и разнопосочни) теории за тоталитаризма, които са били разпространени през ХХ в. Как тези по-широки исторически изменения на значенията на понятията тълпа и тоталитаризъм са обвързани с либералното въобразяване на врага след 1989 г. в България?

Правилното разбиране на представите за тоталитаризма е значимо за интерпретирането на постсоциалистическите либерални дискурси, които често са конструирани като негово отрицание (вж. Шацки 1996). В определени ситуации отрицанието на тоталитаризма е свързано и с критика на демокрацията, ако под демокрация все още се разбира управление на мнозинството.

Показвам, че образите на тълпата (от психологията на тълпата) и образите на тоталитаризма споделят обща история, която е свързана с изменящи се и противоречиви либерални представи за врага. Такива сдвоявания има в разбирането на тоталитаризма като ‚тоталитарна демокрация‘, което е силно застъпено в много влиятелни либерални теоретични интерпретации на тоталитаризма. Правя разграничение между различни теоретични (и исторически) концепции за тоталитаризма и тоталитарната тълпа, така и между теоретични и популярни представи.

В първата част от Глава III се занимавам с историята на дискурсивното производство на фигурите на масата, тълпата и тоталитаризма. Проследявам противоречията в разбиранята за тоталитаризма от зараждането на понятието до развитието след края на Студената война. Движенията от либерализъм към авторитаризъм са засегнати не само от перспективата на символното производство на представи за авторитарни отрицания на либерализма (т.е. на фигури на ‚авторитарната личност‘, ‚тоталитарната тълпа, ‚масата‘ и т.н.), а и от гледна точка на авторитаризма като дедемократизационна възможност, вградена в наследени исторически либерални дискурси.

Във втората част на главата се занимавам с антикомунистически схващания за тоталитаризма в България след 1989 г. Фокусирам се върху историографски изследвания на комунизма, които са възприемани като споделящи тоталитарен подход. Те са важни, защото са и отправна точка на политически активизъм, който се занимава с посочването на липса на казване и познаване на Истината за комунизма (и т.нар. *носталгия*) като централна пречка пред либерализацията на нацията. Представите за комунистическия тоталитаризъм са важни, защото са въвлечени като ключови моменти в някои влиятелни постсоциалистически либерални дискурси. Подобно на противоречивите исторически употреби на категорията тоталитаризъм, в историографските изследвания на комунизма в България след 1989 г. не би могло да се говори за една и единна ‚тоталитарна парадигма‘, а по-скоро за наличието на тоталитарна нагласа, която е способна да открива тоталитарното

в противоречиви феномени. ‚Тоталитаризмът‘ тук също е *празно означаващо* – няма конкретно значение. Някои разпространени в постсоциалистическа България усвоявания на понятието обаче наследяват антипопулистки предпоставки от историческите му употреби. Става въпрос за сходства и връзки между антипопулистки конструирания на образа на тълпата и антитоталитарни дискурси. Важен пример за сдвоявания между антитоталитаризма, антикомунизма и антипопулизма са настояванията, че мнозинството ‚няма памет‘, а такава трябва да му бъде привнесена от експертен елит чрез политически инструменти (рестриктивни закони за паметта, забрана на символи и др.).

Емпиричният материал, който използвам в Глава III, се състои от: изследвания върху историческата семантика на тълпата и тоталитаризма; класически теоретични изследвания върху тоталитаризма; публикации на изследователи от и около Института за изследване на близкото минало в България. В главата правя и анализ на историческите връзки между *Психологията на тълпата* от края на XIX в. на Густав Льо Бон, антидемократични дискурсивни елементи в класически либерални дискурсивни практики от XIX в. и трансформацията на теоретичните и популярните представи за тоталитаризма през XX в.

В Глава IV. Изпълзващата се транзитология: (не)очакваните трансформации на демократизационната експертиза тръгвам от следните **изследователски въпроси**: Какви са взаимоотношенията между експертното знание за преходите от авторитаризъм към демокрация и всекидневните очаквания от ‚Прехода‘? Каква е разликата между експертното и критическото знание за преходите към демокрация след 1989 г.? Какъв би бил един уместен критически подход за разбирането на движенията между експертни и всекидневни знания за ‚Прехода‘? Тези въпроси са важни, защото във всекидневните усвоявания на представите за ‚Прехода‘ се наблюдават силно разпространени оспорвания на либералните очаквания от ‚Прехода‘. Понякога тези антилиберални оспорвания са и от недемократични позиции, в които се изразява негативно отношение към представителната демокрация и политическия плурализъм.

В тази глава анализирам социалните условия за възможност на трансформациите в разпространените употреби на понятието ‚преход‘, както и политическите им ефекти. Твърдя, че независимо от това, че понятието е зададено от демократизационната експертиза (транзитологията), целяща да насочи преходите към либерално управление, във

всекидневните си употреби ‚Преходът‘ се изплъзва и принуждава експертизата да се адаптира. Разпространените всекидневни схващания подкопават както монопола на политологическата експертиза, така и нейните цели (изграждане на либерално-демократичен режим). Експертните и господстващите дискурси по-общо се принуждават да се адаптират към изменените всекидневни нагласи. Критическият анализ, който прилагам, цели да експлицира маргинализирани представи и да осветли производството на нехегемонни схващания, които впоследствие успяват да пропукат и да изменят хегемонните.

Започвам Глава IV, представяйки разграничението, което правя между експертиза и критика. Осветлявам и връзката между конкретното разбиране за критика, на което стъпвам, и схващането за ограниченията на експертното знание. Критиката на транзитологическата експертиза, която ползвам, до-голяма степен е повлияна и от социално-антропологическите изследвания на (пост)социализма. В главата представям и различните критики на експертизата чрез преглед на социологическата и антропологическата литература върху постсоциализма. Тук имам предвид работата на изследователи като Катрин Вердери, Майкъл Буравой, Крис Хан, Жил Еял, Иван Селени, Дийма Кънев, Джералд Крийд. Извличам схващане за критика на транзитологията, което е съвместимо с приложения от мен дискурсивен подход. По-конкретно това е критическо разбиране за експертното знание, което не го свежда до маскираща идеология, а разглежда усвояването на господстващите означаващи в разнородни дискурси, т.е. *превръщането им от празни в плаващи означаващи*. След това се обръщам към овсекидневяването на експертното знание. За целта съпоставям експертните и всекидневните разкази за прехода.

В главата са използвани следните емпирични материали: експертни изследвания на демократизацията (транзитологията) като публикации в експертното списание *Journal of Democracy*; интервютата, проведени в рамките на изследователския проект „Преходът: Гласове, образи, памет“. Интервютата са използвани за интерпретиране на всекидневните разкази за ‚Прехода‘. Изследванията на постсоциализма в полето на социалната антропология и социологията са основен източник в разбирането ми за критика на експертизата.

В Глава V. Задкулисието на Прехода: социални условия за и политически ефекти от конспиративните разкази се поставят следните изследователски въпроси:

Каква е връзката между разпространените конспиративни разкази за ‚Задкулисието‘, кризата на представителството и овсекидневните дискурси за ‚Прехода‘ (описани в предишната глава)? Как разочарованието от ‚Прехода‘ се превръща в отвращение от ‚Заговора‘? Как може да се разграничава между критически и конспиративни разкази (Boltanski 2014)? Какви са социалните условия за ефикасността на конспиративните разкази и кои са техните политически ефекти? Как да се мисли движението от микрополитическите и тактическите усвоявания на конспиративните дискурси към техните макрополитически ефекти? Защо конспиративните дискурси се ползват от политическите елити?

В тази глава изследвам *социологическите условия за и политическите ефекти от* въобразяването на ‚Прехода‘ като провален от *окултни* сили или от онези обществени отношения, които през 2013 г. започнаха да се *явяват като* ‚Задкулисие‘. Основният аргумент е, че чрез означаващото ‚Задкулисие на Прехода‘ се усилват либерални представи за врага. Празните означаващи, които конструират либералните представи за врага, се трансформират във все по-призрачни форми, защото са усвоени от множество посоки и либералните идентификации не могат да ги удържат. В жаргона на Есекската школа, както споменах, тази метаморфоза се нарича: *превръщане на празните означаващи в плаващи*.

Предлагам работна дефиниция за конспиративните разкази в контекста на функцията им в либералната демокрация и връзката им с кризата на политическото представителство. Занимавам се и конкретно с ролята на конспиративните разкази в постсоциалистическата ситуация. Последното е значимо, за да се схване защо точно ‚Преходът‘ се схваща чрез разкази за заговора. В главата анализирам и конспиративни медийни дискурси от 2012 г. Този исторически момент е важен, защото е непосредствено преди протестните вълни от 2013 г. В главата анализирам интервюта от изследователския проект ‚Преходът: Гласове, образи, памет‘, за да покажа функционалността на конспиративните разкази във всекидневните представи. Предлагам и дискурсивен анализ на протестни дискурси и лозунги в периода 2011-2013 г., за да покажа връзката между производството на конспиративни разкази и кризата на представителството. Правя и критика на предпоставката, че конспиративните разкази са монопол на изключени множества. За тази цел анализирам парламентарните дебати около прокарването на

рестриктивни закони срещу т.нар. ‚тайни общества‘ като част от съдебната реформа през 2016 г. (Народно събрание на Република България 2016б). Интересувам се от условията за възможност всички парламентарно предсатвени партии да се обявят срещу предполагаема ‚масонска конспирация‘ срещу ‚съдебната реформа‘ и да приемат специален,антимасонски закон. Възприемането на антимасонски конспиративни разкази от политическите елити (включително и либералните) е важно, защото е симптоматично за сдвояването между либерални и авторитарни дискурси. Исторически антимасонските конспиративни теории са били сдвоявани с авторитарни дискурси от междувоенния период в Европа (включително и в България през 1930-те и 1940-те). Тук е важно да се отбележи, че антимасонски тези са възприети и от либерални медии като в-к *Капитал*, където още преди 2016 г. започват да се конструират сдвоявания между дискурса за ‚съдебната реформа‘ и ‚масонския заговор‘.

В главата са анализирани следните емпирични материали: публицистични дискурси, в които се засягат конспиративни разкази за ‚Прехода‘; интервюта от изследователския проект „Преходът: Гласове, образи, памет“; лозунги и протестни дискурси от периода 2011 – 2013 г.; парламентарния дебат около приемането на т.нар. ‚антимасонски закон‘ от 2016 г., който (по време на дебата) е обвързан с дискурса за ‚съдебната реформа‘.

В Глава VI. Популизъм и антипопулизъм: призрачният либерален враг в постдемократичната ситуация се връщам към проблема за прозрачността на либералния враг, но този път от перспективата на означаващото ‚популизъм‘. Поставям следните изследователски въпроси: Какво е отношението между либералните, популистките и антипопулистките дискурси? Възможни ли са сдвоявания между популистки и либерални дискурси? Как можем да разграничаваме между различни популистки дискурси?

В тази глава се обръщам към практическите артикулации между либералните и популистките дискурси. В предишните глави обърнах внимание на това, че има либерални идентификации, които могат да бъдат мислени чрез жаргона на Есекската дискурсивна школа, т.е. по модела на теорията им на популизма (Laclau 2005), която произтича от теорията им на политическите идентичности. Например през усвояванията и обръщанията на означаващи от транзитологическата експертиза се произвеждат и образи на *скрития*

враг в конспиративни разкази, споделяни и от елитите (като споменатия казус с антимасонската реформа в съдебната система).

Основното ми твърдение е, че артикулациите между либерализъм и популизъм трябва да бъдат мислени в две посоки:

Първо, фигурата на ‚популизма‘ трябва постоянно да бъде (въз)произвеждана, за да може либералната политическа идентичност да запази своята вътрешна последователност, чрез конструирането на *ефективен враг (конститутивно Външно)*. Колкото и призрачен да е той, врагът е необходим, за да се поддържа курсът на ‚либералните реформи‘ в постполитически контекст, основан върху консенсуса. *Второ*, либерализмът в някои ситуации е артикулиран в по-широки *еквивалентни вериги* заедно с дискурсивни сглобки, които могат да бъдат наречени ‚популистки‘ в смисъла на *формалните им реторически характеристики*. Може да има тактически усвоявания на популистки дискурси за либерални цели. Същевременно, както ще покажа, въпросните тактически усвоявания не означават, че либералният популизъм не може да е изключващ и елитистки.

В началото на главата се занимавам с дискурсивното производство на представата за популизма като форма на авторитаризъм, т.е. като *празно означаващо, което работи като конститутивното Външно* за временно стабилизираните либерални идентификации. Тук фигурите на ‚популизма‘ са ситуирани в предтеоретична антипопулистка нагласа. Показвам как въпросната нагласа се вписва по-общо в постдемократизацията на либералните управленски режими и по-конкретно в постсоциалистическия случай. От апориите в господстващите определения на популизма, които описвам, извличам работна дефиниция на *типовете* популизъм. Целта на дефиницията е обхващане на популистките дискурсивни форми, които са съвместими с либералната идентификация, но същевременно са изключващи и антидемократични. Интересува ме как могат да се схващат популистки дискурси, които са едновременно съвместими с либерализма и наред с това са изключващи, т.е. *моментите на артикулация между либерални и авторитарни дискурси*. Показвам и ролята на популистките дискурси в масовите протести от цял свят от последните години, за да мога да се обърна към емпиричен анализ на основните трансформации на (анти)популистките дискурси в България след 1989 г.

В главата използвам следния емпиричен материал: антипопулистка публицистика; експертни изследвания върху популизма; сравнение между либерални теоретични и

ангажирани репрезентации на популизма; съпоставка на ключови исторически трансформации на антипопулистски дискурси: през 1990-те, преди и след 2001 г. (разпадането на двуполусния партиен модел); преди и след 2007 (влизането в ЕС); след 2009 г. (първия мандат на ГЕРБ). В главата правя и контент анализ на програмата на НДСВ от 2001 г. Тя е важна, защото НДСВ са определяни (от експерти по популизъм) като първата значима популистка партия в България;

Основни заключения, приноси и насоки за бъдеща изследователска работа

Струва ми се, че с използваните многообразни аргументи обсъжданата в хода на това многопосочно изследване централна хипотеза, че артикулациите между либерални и авторитарни дискурси не са изключение, бе до голяма степен верифицирана. Такива артикулации се наблюдават както в България след 1989 г., така и могат да се проследят исторически в цялата история на либералното управление. Но, както казах и още в началото, тук не става въпрос за същностна родствена връзка на нивото на абстрактната *политическа идеология*, а за *практически съчленявания на авторитарни и либерални дискурси*. Те не са отклонение от света на чистите идеи, защото такъв свят не съществува. Либералната демокрация не е единен и предзададен управленски модел, а историческо сдвояване на противоречиви дискурсивни тенденции. Либерализмът и демокрацията наследяват противоречиви тенденции, които опосредяват и явяването на либералната демокрация във формата на *демократически парадокс*, както го нарича Шантал Муф (2013). Показвах и това, че отделните традиции (либералната и демократичната) също са изпълнени с вътрешни напрежения и противоречия, а разбирането им изисква проследяване на конюнктурните артикулации на конкретни демократични и либерални дискурси.

Сливанията между авторитарни и либерални форми на управление не са специфика само на бившите социалистически страни. Става въпрос за *глобален процес след 1989 г.* на ерозия на демокрацията и появата на ярки авторитарни тенденции, които са *вътрешни* на реално съществуващото либерално управление. Под вътрешни нямам

предвид по своята природа, а *вътрешни спрямо социалната логика на реално съществуващите либерални управленски режими*. Наличието на изключващи дискурси не изключва по дефиниция либералния пазар, но от това не следва, че от всеки либерален пазар произтичат изключващи дискурси. Често икономически либерални дискурси срещу социалната държава, настояващи, че социалните системи единствено подкрепят ‚мързела‘ на ‚непродуктивни социални паразити‘, се припокриват с авторитарни и изключващи дискурси срещу жените, пенсионерите, работниците, малцинствата и т.н. От това следва, че *политическите и икономическите либерални дискурси могат да влизат в противоречие едни с други, но това е налична възможност, която трябва да се изследва емпирично, а не като принципна необходимост*. Авторитарните тенденции са *вътрешни*, защото не противоречат (по силата на някакви квазиприродни закони) на *атомизиращите ефекти на реално съществуващия либералния капитализъм, но могат да подкопават публичния интерес и да уронват демократичния* (в буквалния, но забравян смисъл на ‚народен‘) *суверенитет*.

За да се разбере социалната логика на застъпванията между либерализъм и авторитаризъм, не е достатъчно да се разчита на обобщаващи дистинкции между *икономически и политически либерализъм* (или *класически либерализъм и неолиберализъм*). Чрез такива дистинкции може да се каже, че авторитарните тенденции се артикулират единствено с икономически либерални дискурси, а политическите либерални дискурси винаги се сдвояват с демократическите. На практика обаче има артикулации между авторитарни, антидемократични и политически либерални дискурси. В дисертацията проследих и *класически либерални дискурси*, в които има призови за отнемане на права или либерални представи за тоталитаризма като ефект на демократичността на мнозинствата (*тоталитарна демокрация*). Показах също, че не само икономически либерални дискурси възприемат антипопулистки и/или други демофобски позиции. Последните се вписват и в по-широките постдемократични тенденции в днешното либерално управление.

От всичко това следва, че правилното схващане на артикулациите между либерализъм и авторитаризъм изисква вглеждане в конюнктурните им съчленявания и отчленявания. Направих това вглеждане чрез анализ на локализираните и тактически микрополитически усвоявания на ключови либерални означаващи като ‚*преход*‘,

„реформи“, „експертиза“, „прозрачност“ и т.н. Също така се занимавах с означаващи, които конструират фигурите на либералния враг като „тоталитаризъм“, „комунизъм“, „тълпа“, „маса“, „корупция“ и „популизъм“. Представите за либералния враг са важни, защото в рамките на приложения дискурсивен анализ образите на врага функционират като *конститутивното Външно*, което е условието за успешна идентификация. В рамките на дисертацията проследих множество тактически и разнопосочни усвоявания на означаващите, които са производителни за въобразяването на либерални политически идентичности. Интересувах ме случаите, когато в конюнктурните рамки на усвояванията се артикулират либерални, авторитарни и антидемократични дискурсивни елементи. Показах, че извличането на по-широките и макрополитически постдемократични ефекти трябва да тръгва от анализ на споменатите микрополитически и тактически усвоявания на важните за либералното управление означаващи.

Основният теоретичен принос на настоящето дисертационно изследване може да се търси в очертаването на границите на допусканията, че либералните и авторитарните дискурси са несъвместими по своята природа. Предлагам аналитичен подход, който е основан на понятията на Есекската дискурсивна школа. Този подход е способен да интерпретира научно множеството емпирични казуси на застъпвания на либерални и авторитарни дискурси в България след 1989 г., както и да обясни какви са ефектите от тези застъпвания върху демократичното управление. **Основният емпиричен принос** е в проблематизирането (в ключови случаи) на значими очевидности, които структурират публичния и научния дебат за посоката и характера промените в България след 1989 г. Аргументите на изследването дават възможно обяснение за нестабилността на политическите идентичности в България; общественото недоволство от „Прехода“; кризата на представителството и отказа от гласуване на избори. Изследването предоставя едно възможно емпирично обяснение, което се базира на българския случай след 1989 г., на провала на експертните очаквания за естествеността на преходите от авторитаризъм към либерализъм. Анализът се стреми да обясни и защо експертните очаквания се превръщат в своето отрицание – преходи от либерализъм към авторитаризъм. Нуждаем се от повече *критическо* знание за въпросните обърнати процеси, но този път не просто във формата на „нова експертиза“, която да насочва „новите преходи“ (например експертиза по „европейска дезинтеграция“). Надеждата ми е, че дисертацията ще прибави аргументи във вече

съществуващия критически научен дебат, който се стреми да обясни метаморфозите на очаквания либерализъм в действителен авторитаризъм от различни парадигмални перспективи.

Настоящата работа може да се развие в редица **бъдещи изследователски посоки**. Един възможен изследователски проект, който да продължава настоящата работа, е изследването на връзките между либерализма, авторитаризма *и представите за Европа*. Възможно е да се проследи историческата трансформация на разнопосочните фигури на ‚Европа‘, за да се обясни днешния възход (и различните употреби) на геополитическите представи за социалните конфликти. В последните, както споменах в хода на дисертацията, понякога се артикулират либерални и антидемократични дискурси. Но в други ситуации са налични антидемократични **и** антилиберални дискурсивни сглобки, които също усвояват геополитическата представа за социалните противоречия. Такова изследване, което би трябвало да е на границата между критическата историческа социология на геополитическите знания и постколониалните изследвания, би могло да представлява принос към обяснението за радикализацията на представите за врага (не само в България) в международните отношения. Друг възможен изследователски проект, който да стъпва на настоящата работа, е да се анализира историята на специфични икономически знания през социализма и усвояването им след 1989 г. в България. Това може да обясни защо толкова лесни се оказват сдвояванията, които описах, между либералните искания за приватизация и високите социални очаквания от тях (за приватизация с масово участие). Интересен е и въпросът за историческите застъпвания между социалистически и либерални икономически знания в България. Настоящото изследване може да бъде продължено и откъм анализите на либералните реформи, разбирани не като приложение на предзададена идеология, а като практическо бриколиране на дискурсивни елементи. Такова изследване може да бъде обогатено с повече фокус върху политикономията на дискурсивните практики и от тази перспектива да проблематизира представата за 1989 г. като радикално скъсване в полето на стопанската политика.

Публикации по темата на дисертационното изследване

Medarov, Georgi. 2016. "When is Populism Acceptable? The Involvement of Intellectuals in the Bulgarian Summer Protests in 2013." *Contemporary Southeastern Europe* 3(2): 67 - 86 .

Medarov, Georgi. 2015. "The Transformations of Liberal Anti-Populism in Post-1989 Bulgaria." *POPULISMUS Working Papers* No. 2.

Медаров, Георги. 2015. „Комунизмът е зло“. *Социологически проблеми* 1-2: 227-251.

Медаров, Георги. 2014. „Окултното и прехода“. *Пирон* 7.

Медаров, Георги. 2013. „Между (анти)авторитаризма и демокрацията: възможността за либерален авторитаризъм“ *Годишник на СУ "Св. Климент Охридски" Философски Факултет. Книга социология* том 104: 7-28

Медаров, Георги. 2013. „'Нашият преход не е преход' - употреби на понятието преход в разказите на шуменци.“ Сс.107-128 *Преходът в България - Памети и Рефлексии*, съставен от Михаил Груев. София: Сдружение Анамнезис.

Медаров, Георги. 2013. „Някои предпоставки за съвременната криза на представителната демокрация в България.“ *Анамнеза* 3: 76-98.

Цитирана литература в автореферата

Boltanski, Luc. 2014. *Mysteries and Conspiracies*. Cambridge: Polity Press.

Burawoy, Michael. 2001. „Transition Without Transformation: Russia’s Involutionary Road to Capitalism.“ *East European Politics and Societies* 15(2): 269–290.

Burawoy, Michael and Katherine Verdery. 1999. *Uncertain Transition: Ethnographies of Change in the Post-Socialist World*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

Creed, Gerald. 2011. *Masquerade and Postsocialism*. Bloomington: Indiana University Press.

Eyal, Gil, Széleányi, Ivan and Eleanor Townsley. 2000. *Making capitalism without capitalists: class formation and elite struggles in post-communist Central Europe*. London: Verso.

Hann, Chris (ed.). 2002. *Postsocialism: Ideas, ideologies and practices in Eurasia*. London and New York: Routledge.

Kaneff, Deema. 2004. *Who Owns the Past?* New York: Berghan Books.

Laclau, Ernesto. 2005. *On Populist Reason*. London: Verso

Laclau, Ernesto and Chantal Mouffe. 1985. *Hegemony and Socialist Strategy*. London: Verso.

Verdery, Katherine. 1996. *What Was Socialism and What Comes Next?* New Jersey: Princeton University Press.

ван Дайк, Теун. 2008. „Дискурс анализът като идеологически анализ.“ Сс. 100-12 в *Качествените методи в социалните науки*. Въведение, съставен от В. Найденова, М. Джамджиева и В. Стаевска. София: УИ „Св Климент Охридски“.

Митев, Петър-Емил. (съст.). 1994. *Избори '91: Идеологически аспекти*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Митев, Петър-Емил (съст.). 1999. *Избори '94: Идеологически, социално-психологически и социолингвистични аспекти*. София: Списание Реформи.

Муф, Шантал. 2013. *Демократическият парадокс*. София: Изток-Запад.

Народно събрание на Република България. 2016а. *Законопроект за носенето на облекло, прикриващо или скриващо лицето*. 20 април. Последно посетено 10.10.2016 г. (<http://www.parliament.bg/bg/bills/ID/42106/>).

Народно събрание на Република България. 2016б. *Стенограма от двеста двадесет и четвърто пленарно заседание, 27 юли*. Последно посетено 10.10.2016 г. (<http://www.parliament.bg/bg/plenaryst/ns/51/ID/5687/>).

Шацки, Йежи. 1996. *Комунизъм след либерализма*. София: Гал-Ко.